

Мазяр О. В. Предмет психології: за фокусом аналізу. *Психологічні проблем творчості: матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції, 23 липня 2022 року / за ред. В. О. Моляко. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. С. 151–155.*

ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЇ: ЗА ФОКУСОМ АНАЛІЗУ

Мазяр Олег Васильович,
*доктор психологічних наук,
професор (б.в.з.) кафедри соціальної
та практичної психології
Житомирського державного університету
імені Івана Франка*

На початку 1970-х років жваво обговорювалося фундаментальне питання предмета психології у зв'язку зі сподіваннями окремих вчених (Ф.В. Бассін) змінити предмет психології. Сприятти цьому могли досягнення кібернетики, яка нібито апелювала до виявлення логіки мислення людини. Вихідна ідея щодо зміни предмета психології полягала у тому, щоби вивчати ті явища та процеси, які піддаються формалізації, а відтак можуть бути операціоналізованими кібернетичними машинами. Насамперед ішлося про мислення, яке протистоїть іншими ірраціональним феноменам. Втім, у дискусії більшість фахівців (Л.І. Божович, Є.І. Бойко, А.А. Ветров, Г.І. Іванін, М.С. Неймарк, М.Г. Ярошевський) обстоювали думку, що предмет психології перебуває поза межами компетентності кібернетики (позаяк йдеться про суб'єктність та суб'єктивність), а тому принципово змінитися не може. Іншими словами, відбулася спроба звзвити предмет науки до меж формалізації психічних процесів, які, зокрема, об'єктивувалися у «значущих переживаннях», «опосередкованих значеннях» та «ситуаційних смислах», тобто в тих процесах, які можуть бути осмисленими. Зі свого боку зауважимо, що така «теоретична ініціатива» виглядає цілком очікувано, зважаючи на невизначеність предмета дослідження, що породило таку кількість теорій та концепцій особистості (і цей

процес триває досі). Ф.Б. Бассін загострив увагу й абсолютизував положення про те, що психологія часто-густо підміняє суто наукові поняття різноманітними метафорами, алегоріями та іншими літературними концептами, тоді як спиратися треба на вимірювані феномени.

Погоджуючись з тим, що психологія повинна очиститися від «містифікації», не можна погодитися із запропонованою ціною. Йдеться не тільки і не стільки про звуження предмета дослідження, скільки про його підміну до рівня бехтерівської рефлексології чи корнілівської реактології. Загальна задача психології – розкрити суть суб'єктивного, що насправді неможливо зробити, спираючись винятково на логіку, яку здатна встановити кібернетична машина. Вочевидь, проблема полягає не у створенні обчислювальної машини, яка за потужністю у продукуванні когнітивних операцій зрівняється з мозком людини, а у тому, що ці операції не відповідають законам формальної логіки, мають високий рівень свободи сполучення елементів, які поєднуватися не можуть. Ми припускаємо, що така кібернетична машина повинна вміти продукувати абсурд, а потім на його матеріалі створювати унікальні раціональні рішення, які, своєю чергою, не будуть позбавлені суперечностей (формально логічних помилок).

Дискусія довкола питання предмета психології сьогодні може видатися дивною та архаїчною. Адже це ставить під сумнів її науковий статус. На нашу думку, періодичні спроби звузити предмет психології підтверджують науковий пошук, окреслюють коло проблем, які вимагають вирішення, виявляють системні принципи психічної саморегуляції людини.

Що стане показником того, що предмет психології, зрештою, набуде адекватного змісту? Перехід від емпіричного дослідницького підходу до теоретичного, який запропонує задовільний рівень формалізації психічних процесів. Однак цей рівень вдовольнятиме тільки тоді, коли академічна психологія з'ясує суть одиниці психічного (психологічного) аналізу. Поки що ця проблема не має помітного розвитку і назагал не дискутується у періодичних виданнях.

Емпіричний підхід сучасної психології встановив такі стандарти дослідження, за яких застосування статистично-математичних методів автоматично забезпечує науковість підходу (принаймні формальну). Натомість отримуємо вражаючий масив кореляційних показників, які, щоправда, після реплікаційних досліджень здебільшого не підтверджуються або мають значущі відхилення. Причому проблема полягає не у відсутності належного рівня надійності та валідності методів. Ненадійними та невалідними їх робить нерелевантна теорія. За психологічні теорії видають сонм концепцій саморегуляції, який здебільшого зосереджується на окремих психічних феноменах, які вважають системними. На нашу думку, теорія повинна відштовхуватися не від суперфеномену на кшталт лібідо чи установка, а від структурних відмінностей психічних процесів людини. Адже психологія досі оцінює психічні феномени та процеси як рефлекторні за суттю. Виходить, що людина відрізняється від тварини лише за кількісними показниками. Чи буде це достатнім фактором у поясненні феномену мислення. Не дарма навіть І.П. Павлов говорив про другу сигнальну систему, а не про вдосконалену першу сигнальну систему.

Ми припускаємо, що системна психічна відмінність людини полягає у тому, що її нервово-психічну реакцію вирізняє бінарний характер. Ця бінарність обумовлює базову психічну суперечність суб'єкта, що набуває загострення у ситуації психічних розладів. Відтак процес інтеграції, адаптації та соціалізації слід розгляд під кутом розгортання базової психічної суперечності, її трансформації. Власне, саме бінарність робить дослідження, зокрема, експериментального штибу ненадійними та невалідними, адже вивченню підлягає свідомо, декларована суб'єктом частина бінару, тоді як недеklarована (загальмована, витіснена) не зауважується, оскільки безпосередньо не відбивається в емоційних реакціях, поведінкових актах, когнітивних процесах. Відтак математичне моделювання дозволяє, радше, систематизувати декларативний рівень нервово-психічного реагування, який є неповним, до того ж значною мірою таким, що суперечить несвідомому. Причому йдеться це не

тільки про класичне психоаналітичне уявлення про дихотомію свідомого та несвідомого, а насамперед про її психофізіологічне розуміння, коли одна нервово-психічна реакція отримує два вогнища збудження та функціонує в межах інверсії.

Емоційний вимір бінарної (тривіальної для людини) реакції – амбівалентність, когнітивний – абсурд. Вони становлять основу нервово-психічного реагування, але тільки основу, позаяк повне розгортання реакції полягає у гальмуванні одного з вогнищ збудження, яке, разом із тим, не досягає повного та надійного згасання. Фактично вивчення певної нервово-психічної реакції (наприклад, як риси особистості, поведінкового патерну тощо) відбувається за одним – актуальним за певних ситуаційних умов – вогнищем збудження, тоді як за інших умов реакція може змінюватися (інвертуватися) до рівня невпізнаваності. Мовою психофізіології, різні патерни поведінки можуть відповідати не різним рефлекторним реагуванням, а одному, дарма що в інвертованій формі. Це положення ми вважаємо принциповим та основоположним, позаяк визначає структуру психічної одиниці та специфіку методології психологічного дослідження.

У зв'язку з цим зміст предмета психології можна визначити таким чином: *на макрорівні* – умови формування та нівелювання бінарної нервово-психічної реакції; *на мезорівні* – змістовні аспекти бінарної нервово-психічної реакції; *на мікрорівні* – структурні аспекти бінарної нервово-психічної реакції. Відповідно до запропонованого підходу, сучасна психологія перебуває на мезорівні теоретичних і прикладних досліджень. Здебільшого вивчаються кореляційні зв'язки між психічними феноменами та процесами, на підставі чого здійснюється математичне моделювання процесу психічної саморегуляції. Натомість ми вважаємо, що труднощі з валідністю та надійністю досліджень обумовлені фактором порушення цілісності нервово-психічної реакції, фундаментальною помилкою у розумінні психічної суперечності як зіткнення несумісних когніцій, тоді як можемо мати справу з однією нервово-психічною реакцією, яка лишень отримала загострення в усвідомленні її бінарної природи.

Макрорівень психологічного аналізу забезпечує найзагальніше розуміння психічної еволюції, яка полягає в «ослабленні» рефлекторного принципу реагування при одночасному збереженні спрямованості на прийняття адекватних рішень. Йдеться про вироблення когнітивної гнучкості, яка еволюційно зростає до рівня так званого абстрактного мислення. Ключовим фактором цього процесу стає можливість його скасовувати першосигнальні імпульси, точніше, уповільнювати процес зіткнення та диференціації нервово-психічних реакцій, які частково є імітованими та мають соціально-імітаційне походження.

Мікрорівень психологічного аналізу полягає у здійсненні моделювання інверсії нервово-психічної реакції. Це дозволяє пояснити та спрогнозувати психодинаміку на емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях, з'ясувати потенційні можливості для психокорекції (дезабсурдизації) у ситуації невротизації.

У такому розумінні предмета психології немає абсолютної оригінальності та новизни. Однак кут погляду становить абсолютну новизну. Адже ми завершуємо логіку психоаналітичного розуміння психічної структури, показуємо цілісність нервово-психічної реакції, систему психічної саморегуляції; разом із тим, виходимо з природничих даних про можливість зміни рефлексів (парабіоз) та якісно вищого рівня ускладнення психічної активності.